

ІСКЕНДЕР ПАЛА

СМЕРТЬ У ВАВИЛОНІ
КОХАННЯ В СТАМБУЛІ

РОМАН

Харків
«ФОЛІО»
2019

1

Ось історії нашої з вами початок, У радості першого болю зачаток

Не в часі нині я
Та й поза ним кипить,
Вирує течія.
Триває в'язка мить.

Агмед Гамді Танпинар

Посеред товстих стін Бібліотеки академії наук, решток античної базиліки, мляво падало світло, переплітаючись із гуркотом гармат та холодними вітрами Тигру; від такого його серце немов зупинилося. Отемнілий горбун ще не приніс йому у відповідь на лестощі та вмовляння заборонених томів, які витягав із підвалу. Він же, почувши звуки дафів — різновиду бубна — і радісний гул, що линули знадвору, уже боявся — остерігався змін, які насувалися на місто; проте лячно було радше вийти надвір і замкнути двері бібліотеки, ніж з'явитися на мурах, куди висипав люд. На щастя, сімдесятилітній ассирієць — фахівець з історії свого та халдейського народів — не надто перейнявся в'їздом до Багдада османського володаря Сулеймана Законодавця. Бібліотекар, покашлюючи, пробурмотів:

— Того, що має статися, не минути. Що нині народилося — певна річ, завтра помре. — Відтак запитав: — Вам потрібні книжки чи ви побіжите за торгівцями хурмою з Басри дивитися, як султан гарцює на коні?

Бігме, для п'ятдесятилітнього Мегмеда-ефенді з Гілли¹ це запитання було не з легких. Цікаво, чи мав би він, як решта, спосте-

¹ **Ефенді** (*тур.*) — пан. Тут і далі — примітки перекладача. Див. також наприкінці книжки глосарій основних османських та загалом близькосхідних термінів, роз'яснених безпосередньо в рядках суцільного перекладу або в примітках далі. Позаяк значна частина термінів уряди-годи повторюєть-

рігати за в'їздом падишага в місто? Певне, таке бажання й не закралося б йому в душу, якби не запитання бібліотекаря. Тепер же серце підказувало, що канонада за дверима сповіщала про новий, вартий уваги образ Багдада; натомість розум палав пристрасстю до уявних мандрів таємним світом рядків, писаних у висячих садах та Вавилонській вежі, серед чийх руїн він утратив своє дитяче кохання. Мегмеду-ефенді раптом спало на гадку, що бібліотекар почує гупіт його серця та побачить на чолі зморшки, які проборознило роздвоєння між душею й розумом.

— Книжки! — випалив Мегмед-ефенді.

І бібліотекар, ніби зрачий, поклав теки з рукописами на матрац побіля печі й мовив:

— У такому разі працуй доти, доки сонце не зазирне сюди кризь оте вікно. Тільки тоді султанські воїни зможуть зайти до нас, щоб прибрати все до своїх рук.

Сліпак і далі впевнено прямував до дверей, щоби замкнути їх. А звертаючись до мене, кивнув рукою на одне з вітражних вікон попід склепінням, причому навіть не повернув голови так, наче дивився туди, куди йшов.

Мегмед-ефенді квапливо й схвильовано розв'язав позументи першої з трьох шкіряних тек, схожої на сумку кінного акробата. У ній лежало кілька пергаментів — вони скидалися на ті сувої, які зберігали в довгих посудинах ранні християни, вимушені покинути Єрусалим, коли його пограбували сімдесятого року нашої ери.

Манускрипти було всіяно незнайомими літерами. «У всякому разі, — мовив про себе Мегмед-ефенді, — сліпак помилився, обмацуючи скрині з книжками. Або прорахувався в коридорах». Усі однаковісінькі на взір сувої містили зображення розп'ятого Христа та Богородиці з немовлям. Якби ж він тільки знав, кладучи

ся, глосарій укладено для того, щоб читачу не доводилось гортати сторінки книжки назад у пошуках їхніх тлумачень та мати змогу краще ознайомитися з османською мінувшиною. **Гілла** — місто в центральній частині сучасного Іраку.

назад до теки ці шматки тваринячої шкіри, що пустельні монахи викарбували на них зо сто логій арамейськими та гебрейськими літерами. Найімовірніше тоді Мегмед-ефенді присвятив би решту життя не віршам чи медицині, а — теології, відтак постарався б розшифрувати ці писемні пам'ятки, збережені поміж двома святими ріками. А якби ж він ще знав, що тримає в руках пергамент, у який Блаженний Августин замотував рибу, куплену в Остії, і речення, що ними він списаний — містичні вірші, фрагменти Євангелія від святого Томи...

Другу теку було напхано стосом шкіряних папок, у кожній з яких містилися брошурки на зшиті до купи двадцять—двадцять чотири сторінки. Серед них уряди-годи траплялися виконані вохрою анатомічні малюнки й зображення голих людей, а також — примітивних дистилляторів, тазиків, глечиків і горщиків для виготовлення ліків; цілої низки трубок, кореневих волокон і поперечного розрізу листків різноманітних рослин; урешті — птахів та комах. Власне, дещо з цього Мегмед-ефенді й шукав, ото ж бібліотекар не схибив стосовно брошур. Заледве ж пробігшись очима по коротких арабських тлумаченнях, що їх невідомо хто занотував під рядками з чужих літер, він збагнув, що в його руках — справжнісінький скарб. «Трактат про лихоманку, що його Птоломей I Сотер замовив Олександрійській бібліотеці», «Трактат про зцілення Ібн Сіни щодо життя ембріона в матці», «Трактат про методи зцілення та сиропи, добуті з коріння рослин у Серапеумі», «Трактат Платона про душу та смерть»... Це все — праці ісламських науковців із медицини, філософії й книжки з Олександрійської бібліотеки, що її спалив римський архієпископ та священники з монахами акурат тисячоліття тому. На їхню думку, там панувало «язичництво з ідолопоклонством».

Щодо останньої теки, то в ній лежало лише дві книжки. У першій — розповідалося про хвороби й лікування верблюдів та пустельних тварин, а також, як приручати та дресирувати коней. У другій були зібрані: історія Багдада, оповіді про сорок розбій-

ників та відомі грабунки караванів; окрім того, наприкінці містився розділ «Казок тисяча й однієї ночі». І це все — написано на поширеному в тих краях єгипетському папірусі.

Позаяк бібліотекар напам'ять знав назви всіх книжок та їхні місця у відсіках, Гіллелі Мегмед-ефенді зібрався було сказати йому, що деякі з манускриптів не ті, які він замовляв, і, мабуть, той намацав іншу полицку. Аж раптом відмовився від цієї ідеї, згадавши, як асирієць важко викладав перед ним теки, та вчувши голоси знадвору. Командири бостанджи¹ Сулеймана Кануні вже грюкали у двері. Мегмед-ефенді знову розгорнув папку з другої теки, заходившись перемальовувати одне за одним анатомічні зображення й вивчати давні методи лікування — у майбутньому він планував написати твір перською мовою «Здоров'я і недуг». Тим часом сліпак дослухався до кожного його руху та напозір покашлював, якщо той ненароком шарудів сторінками. Урешті Мегмед-ефенді, вирішивши, що бібліотекар дає раду обов'язкам справніше за всякого сторожа, який не відривав би погляду від читача, засоромився свого бажання тихцем запхати один із манускриптів за пазуху. Власне, книжка, яку він тримав у руках, була позначена найдавнішою печаткою Олександрійської бібліотеки. Спочатку її викарбували на глиняному циліндрі, затим, покрутивши його — поставили на папірусі. Уважно вивчаючи печатку, Мегмед-ефенді зауважив, що та належить іще першій бібліотеці — вона згоріла через байдужість Клеопатри під час повстання, яке вибухнуло, коли засновник Римської імперії Юлій Цезар дістався Олександрії після перемоги над Помпеем. «Овва! Трактат про дискусії філософів Піфагора та Фалеса!.. Якби ж я вмів читати цими літерами!.. — мовив він про себе, гортаючи манускрипт. — Гарзд, та як ця книжка уникла пожежі, що переписала всю історію науки з чистого аркуша? Цікаво». Мегмед-ефенді не забарився й з відповіддю: «Либонь, це один із двохсот тисяч манускриптів, які після

¹ **Бостанджи** (*тур.* садівник, мн. бостанджилар) — особиста гвардія султана, що охороняла його та палац, виконуючи й інші доручення.

пожежі Маркус Антоніус привіз із Пергаму!» Фузулі Мегмед-бей уже не чув душі в цій книжці, ніби — у грайливій коханій; він неквапом обнюхав її в долонях, пестив та оглядав, утішаючись порохом отих давніх і пишних часів — старших за саму історію...

Переможні касиди — урочисті, хвалебні вірші на сто—сто п'ятдесят рядків — лунали з усіх мінаретів; отже, султан ось-ось мав уїхати в нове місто, яке приєднав до своїх земель. Дзвонарі асирійських та грецьких церков також щосили, ніби змагаючись із мечетями, ударили в дзвони, щоб розділити спільну радість. Геть усі, навіть юдеї зі східної частини міста, юрилися тепер на берегах Тигру: майданах побіля Великої мечеті Аль-Мансур, руїн шахського палацу Сасанідів Такі-Кісра, гробниці Зубейди та медресе аль-Мустансіра. Кожен аж надто гаряче вітав кінець тривалого й несправедливого панування шаха Тахмаспа й династії Сефевідів. Так повелося здавна: нові володарі вимагали, щоб підданці колишніх правителів зрікалися їх і нещадно ганили. Ще вчора — звичайні мешканці, вони нині поводилися так, наче самі потрапили в щойно завойовне місто: стікаючись на майдани, гуртом проклинали й лаяли Тахмаспа, натомість вихваляли османського султана так, наче знали його вже сорок років поспіль.

Основне юрмисько зібралось довкола гробниці славетного богослова Абу Ханіфи — сунітського центру шийтського Багдада. Представники найрізноманітніших верств включно із жебраками — ті вишикувалися строем, очікуючи, коли вже вхоплять собі трохи золота, яке роздаватиме султан, — тяглися звідси вервечками аж до східного берега Тигру, до Тебрізьких воріт та вигукували зужиті гасла, буцімто молячись за падишага. Заледве ж сефевідський валі¹ Текелю-хан передав місто Ібрагіму-паші, юрма

¹ **Валі** (*араб., османотур., пер.*) — управитель вілаету (краю, країни), основної та найбільшої адміністративно-територіальної одиниці Османської імперії, що приходить на зміну попередній — еялету — в XIX ст. Але й до XIX ст. термін вілает часто фігурує як синонімічний до еялету — провінції під управлінням бейлербея (бея над беями). Відтак і слово «валі» вживається на позначення очільника провінції стосовно епохи, що передувє XIX століттю. Також регіональний правитель в Ірані доби династії Сефе-

Зміст

Про те, як задумав нездійсненне я, Та чому написана «Л&М» історія моя	3
1 Ось історії нашої з вами початок, У радості першого болю зачаток	5
2 Ось вам — оздоба мудрості Акелдана-жерця, про секрети космічні — містична історія	20
3 Малою полуничкою над Тигром ріс я. Маджнуном ставши, нарешті віднайшов життя	33
4 О, Лейло, моє перше кохання й горе, Лейло, мої ліки від туги та доле!	39
5 Як раптом сніги кров'ю обагрилися, А моє нутро вперше спопелилося	55
6 Минали ми гори з долинами нишком, Ми пекло зносили, марячи Стамбулом	66
7 Про те, як пишними барвами я увінчався, у світлицях розкішних — прокидався	79
8 Про те, як дєрвіш-мандрівець за мною назирці простував І вихор тисяч думок моє серце обійняв	87
9 Як у Гюльхане я в дуплі горіха опинився, І з мінгрелкою, мов із Лейлою, обіймався	94

10	
Присвячена султанам історія моя, я цілих сорок років вельми величався	102
11	
Се найпишніша із султанових оповідок, Красуні з русів — найдзвінкіший голосок	116
12	
Про теє, як на «Синім Янголі» поет узрів «Папугу», На смерть султана його лямент несе тугу	123
13	
А се є розділ із викладом легенди про горіх	131
14	
Як у темінь занурив погляд я, Та й підстерегла мене недоля	135
15	
Про те, як у море кинуто перлину, А моє кохання продано до Риму	145
16	
У Ватикані змінено моє ім'я, Мені на поміч прийшло тисячоліття	167
17	
Се краплі з морем поєднання Чи се корсарське воювання?	190
18	
Як воскреснули спомини старі, Огорнули серце раптом вогні	197
19	
Як кяфір Гюнтер Атаї ошукав, І вогонь туги мене спопеляв	209
20	
Як спецслужби довкола мене роїлися, Мої ж таємниці у сон провалилися	227

21

Про те, як пан Нефі з життям попрощався,
І Лагарі Челебі в космос здійнявся 236

22

Про те, як з Евлія Челебі я світом мандрував
Й у фортеці Сілістри на життя важко нарікав 251

23

Мандрував я на північ, де мови незнані,
Бачив чари, що з розуму зводять, погані 274

24

Як я в Алеппо поетів слухав та радів життю
І несподіваної миті знайшов мою Лейлу 290

25

Я місячними ночами з Лейлою цілувався
Та якось у Садабаді злодіям до рук попався 303

26

Дервішів Галати пізне зібрання,
А також — кохання загадка складна 330

27

Світ зупину не знав бунтарям,
А я — поплутаним сторінкам 353

28

Це мить від Парижа до Лондона — на колії,
Це султана ферман про Танзімат — у Стамбулі 371

29

Таємниці мої розпорошили,
І ворота Іштар прочинили 384

30

На очах — сльоза скупа,
А в душі — «Л&М» — поема 402

Глосарій 405